

Konotativni aspekt značenja: konstrukcija konotativnog diferencijala

DRAGAN JANKOVIĆ

*Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

Cilj ovog istraživanja je bio da se provjeri faktorska struktura konotativnog značenja dobijena u prethodnom istraživanju (Janković, 1999), a potom da se na osnovu tih nalaza pristupi konstrukciji što ekonomičnijeg instrumenta za merenje konotativne dimenzije značenja, jedne od dimenzija u hipotetičkom višedimenzionalnom semantičkom prostoru. U istraživanju je učestvovalo 605 ispitanika koji su na setu od 32 skale u formi semantičkog diferencijala procenjivali značenje 72 pojma. Skale su izdvojene na osnovu prethodne studije u kojoj je iz velikog broja prideva srpskog jezika izdvojeno najpre 70, a potom 32 skale koje najbolje odlikavaju konotativni aspekt značenja pojmova. Na osnovu analize glavnih komponenata, utvrđeno je postojanje trofaktorske strukture konotativnog značenja: I emotivno-evaluativni (skale: prijatno, poželjno, dobro, drago...), II kognitivni (skale: razumljivo, objašnjivo, logično, jasno...) i III konativni (skale: upečatljivo, inspirativno, motivišuće, veliko...). Poređenjem ovih rezultata sa rezultatima prethodnog istraživanja nalazimo da je potvrđena prvobitno dobijena struktura konotativnog aspekta značenja, što otvara put ka finalnoj konstrukciji konotativnog diferencijala - instrumenta za merenje konotativne dimenzije značenja.

Ključne reči: konotativno značenje, konotativni diferencijal, semantički prostor

Psihologiji, lingvistici, filozofiji i drugim disciplinama koje se bave proučavanjem značenja zajedničko je nastojanje da se izoluju pojedini faktori koji doprinose ukupnom značenju date poruke. Ti faktori dobijali su razna imena u okviru različitih disciplina i teorija. Mada je nemoguće izvlačiti uopštene zaključke, ipak ti nazivi se koncentrišu oko tri glavne teme:

1) kada je naglasak na odnosu između jezika sa jedne strane i sveta (bića, događaja, stvari, koji su izvan govornika i njegovog jezika) sa druge, upotrebljavaju se termini kao “*denotativno / referencijalno / ekstenzivno / objektivno / činjenično ... značenje*”,

2) kada je naglasak na odnosu između jezika i psihološke dispozicije govornika, u upotrebi su termini “*konotativno / afektivno / modalno / emotivno / ekspresivno... značenje...*” i

3) kada je naglasak na pitanju kako promene u vanjezičnoj situaciji utiču na razumevanje i interpretaciju jezika, javljaju se termini kao “*kontekstualno / funkcionalno / interpersonalno / socijalno / situaciono... značenje*” (Lyons, 1977; Cristal, 1985).

Izveden je zaključak da značenja pojmova nisu jedinstvena već se pre radi o kompleksu različitih dimenzija značenja. Dve dimenzije značenja o kojima se u literaturi najviše raspravlja su denotativno i konotativno značenje. U različitim disciplinama ove dve vrste značenja se uglavnom definišu na dva načina. Po prvom pristupu, koga najčešće srećemo u filozofiji, denotativno značenje se određuje kao primenjivanje znaka (reči) na dati objekat, tj. imenovanje objekata, a pod konotativnim značenjem se podrazumevaju svojstva (atributi) koja poseduju imenovani objekti (Marković 1971). Denotativne vrednosti se izražavaju preko imenica, tj. reči kojima se označavaju različiti entiteti - predmeti, bića, stanja... (npr. stolica, vatra, sneg...) a konotativne pridevima kojima se označavaju osobine (svojstva) tih entiteta (npr. drveno, toplo, belo...) (Šešić, 1983). Po drugom pristupu, koji se najčešće sreće u psihologiji i lingvistici, pod denotativnim značenjem se podrazumeva kako imenovanje entiteta, tako i svojstva (atributi) koji se smatraju karakterističnim za entitete označene tim rečima (npr. metalno, zeleno, živo...). Pod konotativnim značenjem se podrazumevaju svojstva koja su subjektivnog karaktera, tj. lična, emotivna i implicitna svojstva koja pridajemo različitim entitetima i koja proističu od subjekta koji shvata, a ne od entiteta koji je shvaćen (npr. prijatno, bitno, poznato...). Konotativno značenje se u ovom radu shvata na drugi od navedenih načina.

Sledeće pitanje koje se nužno postavlja pred naučnike koji se bave ovim problemom je preciznije određivanje prirode navedenih dimenzija značenja, kao i mogućnost merenja, odnosno formalizacije tih dimenzija, da bi se tako parcijalnim osvajanjima pojedinih dimenzija značenja zapravo približili onome što nazivamo značenje. Ovakvi pokušaji su brojni u ispitivanju prirode denotativnog značenja, ali oni izostaju što se tiče konotativnog značenja. Subjektivno poreklo i relativna interindividualna varijabilnost konotativnog značenja, jedan su od glavnih razloga zbog koga su empirijski pristupi ovom problemu bili retki.

Istraživanje Osguda i saradnika (Osgood, Succi & Tannenbaum, 1957; Osgood, May & Miron, 1975) predstavljalo jedan od prvih pokušaja da se empirijskim putem dođe do odgovora na pitanje o mogućnosti merenja individualnih razlika u značenju. Osgud je smatrao da individualne razlike u značenju istih znakova zavise od prethodnog iskustva individua koje njihovo značenje procenjuju. Postavio je pitanje kojim instrumentom bi se mogle meriti te razlike u značenju. Odgovor nalazi u tehnici semantičkog diferencijala, koja

se sastoji od parova opozitnih prideva iskazanih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene (slika 1).

MIR

Loš   -3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3   Dobar

Slika 1: Izgled skale semantičkog diferencijala (Osgood, Succi & Tannenbaum, 1957)

Ispitanici su procenjivali intenzitet svog doživljaja značenja pojma zaokruživanjem jednog od brojeva na skalnom kontinumu.

Faktorskom analizom je utvrđeno postojanje tri dominantna faktora: 1) faktor evaluacije (skale: dobar-loš, lep-ružan...) 2) faktor potencije (skale: jak-slab, veliki-mali...) i 3) faktor aktiviteta (skale: brz-spor, mlad-star...). Navedeni faktori su predstavljali dimenzije hipotetičkog prostora značenja.

Ostalo je međutim, otvoreno pitanje šta se zapravo meri Ozgudovom skalom semantičkog diferencijala. Ozgud je u istraživanje krenuo sa već konstruisanom skalom, i namerom da meri individualne razlike u značenju uopšte, a ne sa prethodno teorijski precizno utvrđenom dimenzijom značenja koju želi da meri. Ovome se često dodaju i brojne zamerke načinu konstrukcije skale, tj. načinu izbora prideva koji će ući u sastav skale. Ono što izvesno sledi iz toga je zaključak da Ozgudova skala semantičkog diferencijala, iako se to često pogrešno smatralo, nije instrument kojim se precizno meri konotativna dimenzija značenja. Ovo istraživanje daje samo delimičan odgovor na pitanje o prirodi konotativne dimanzije značenja, koji nije u potpunosti zadovoljavajuć, tako da je pitanje prirode konotativnog značenja kao i instrumenta kojim bi se precizno merila navedena dimenzija značenja i dalje ostalo otvoreno.

U istraživanju koje je predhodilo ovom (Janković, 1999) problemu konotativnog značenja se prišlo nešto drugačije. Ovoga puta krenulo se od teorijske osnove, tj. od definicije konotativnog značenja koja se prihvata u psihologiji i lingvistici, u pokušaju da se empirijskim putem najpre utvrdi priroda konotativnog značenja, a potom dođe i do instrumenta kojim bi se precizno merila navedena dimenzija značenja. Na osnovu definicije konotativnog značenja iz velikog pridevskog korpusa srpskog jezika izdvojeni su oni pridevi koji bi mogli predstavljati konotativne komponente značenja. Polazi se od prideva jer su oni u jeziku zaduženi za izražavanje svojstva, odnosno karakteristika, kojima se, kao što smo rekli, najčešće predstavljaju komponente značenja. Iz tog razloga se u istraživanju koristi i skala u formi semantičkog diferencijala, jer se na krajevima mernog kontinuuma nalazi par opozitnih prideva i ispitanik može kvantitativno da proceni zasićenost pojma tom konotativnom komponentom. Ekstrahovani su pridevi iz više izvora

(frekvencijskog rečnika srpskog jezika, produkcije studenata, dosadašnjih istraživanja itd.) i tako se došlo do zbirne liste od 1267 različitih parova opozitnih prideva, koja je potom podvrgnuta višestrukoj redukciji, da bi se došlo do optimalnog uzorka od 70 skala sa kojima se ušlo u istraživanje. Uzorak od 237 ispitanika je procenjivao značenje 10 različitih pojmova na navedenih 70 parova opozitnih prideva izraženih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene. Rezultati faktorske analize su pokazali postojanje tri faktora, tj. tri glavne dimenzije od kojih se sastoji konotativni prostor značenja (tabela 1).

Tabela 1: Sklop orthoblique faktora (Janković, 1999)

F1		F2		F3	
Prijatno	1.021	Upečatljivo	0.925	Objašnjivo	0.807
Poželjno	0.99	Aktivno	0.874	Logično	0.789
Drago	0.956	Veliko	0.784	Razumljivo	0.78
Opuštajuće	0.945	Izražajno	0.777	Opisivo	0.752
Željeno	0.943	Nadređeno	0.771	Određeno	0.748
Dobro	0.937	Duboko	0.749	Stvarno	0.7
Omiljeno	0.916	Jako	0.741	Jasno	0.694
Privlačno	0.913	Složeno	0.715	Sređeno	0.634
Povoljno	0.909	Primetno	0.676	Tipično	0.533
Pozitivno	0.904	Zanimljivo	0.669	Smisleno	0.472
Voljeno	0.858	Bogato	0.644	Predvidivo	0.466
Nežno	0.845	Podsticajno	0.643	Očekivano	0.429
Lepo	0.829	Inspirativno	0.64	Apstraktno	-0.52
Toplo	0.805	Motivišuće	0.64		
Blisko	0.743	Glavno	0.568		
Potrebno	0.732	Originalno	0.561		
Svetlo	0.707	Osetljivo	0.529		
Korisno	0.564	Informativno	0.524		
Moje	0.564	Bitno	0.456		
Vredno	0.522	Prvo	0.452		
Opasno	-0.81	Uobičajeno	-0.51		
		Obično	-0.583		

Prvi faktor je nazvan emotivno-evaluativnim jer skale koje ulaze u njegov sastav najviše podsećaju na taj domen ljudskog funkcionisanja (prijatno-neprijatno, dobro-loše, lepo-ružno...). Drugi faktor je nazvan konotativnim, jer skale koje ga čine govore nešto o zainteresovanosti, usmerenosti pažnje, i važnosti tih entiteta za ispitanika (upečatljivo, zanimljivo, nadređeno, veliko, bitno...). Treći faktor je nazvan kognitivnim jer skale koje ga čine predstavljaju saznajni odnosno kognitivni aspekt doživljaja značenja pojmova (razumljivo, logično, objašnjivo, poznato, jasno, određeno...).

Iz dobijenih nalaza se vidi da prvu glavnu komponentu konotativnog značenja čini emotivno-evaluativna dimenzija, što znači da se konotativno značenje nekog pojma u najvećoj meri sastoji od emotivne procene, tj. od načina na koji čovek emotivno doživljava određene entitete iz svoje okoline. Merne karakteristike ove prve verzije instrumenata su se pokazale kao izuzetno dobre. Reprezentativnost ove kolekcije skala iznosila je 0,98, a pouzdanost tri dobijena faktora iznosila je 0,99 za prvi, 0,96 za drugi i 0,93 za treći faktor.

Prethodno navadeno istraživanje je, dakle, pokazalo postojanje trodimenzionalnog prostora konotativnog značenja, kao i to da je konotativno značenje ipak moguće pouzdano i valjano meriti. Nalazi ukazuju da zaista uz osnovno, denotativno značenje pojmova ide i određena struktura subjektivnog značenja nazvana konotativnim značenjem, i da ona može relativno precizno da se meri. Ali time naš posao nije završen. Potrebno je proveriti stabilnost dobijenih nalaza o prirodi konotativnog značenja, kao i konstruisati precizniju i ekonomičniju verziju instrumenta kojim bi se moglo meriti konotativno značenje većeg broja pojmova.

Stoga, cilj ovog istraživanja je bio da se najpre na većem uzorku pojmova i drugom uzorku ispitanika proveri dobijena faktorska struktura (tj. dimenzije) konotativnog značenja, a potom da se na osnovu tih nalaza pristupi konstrukciji što ekonomičnijeg instrumenta za merenje konotativne dimenzije značenja.

Metod

Subjekti: U istraživanju je učestvovalo 605 ispitanika oba pola, uzrasta od 16-20 godina iz sedam jugoslovenskih gradova (Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Čačak, Niš, Pirot i Podgorica).

Stimulusi: Stimuluse su predstavljala 72 pojma (imenica u nominativu) (Prilog 1). Pojmovi su slučajnim izborom izdvojeni sa liste od oko 10 000 pojmova koji je za potrebe predhodnog istraživanja isprodukovao uzorak od 100 studenata sa Odeljenja za psihologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Instrument: Kao instrument za prikupljanje podataka korišćen je set od 32 skale u

formi semantičkog diferencijala, za koje je na osnovu rezultata faktorske analize ustanovljeno da najbolje predstavljaju dobijenu trofaktorsku strukturu konotativnog značenja. Na osnovu pozicije koju zauzimaju u sklopu orthoblique faktora, standardne devijacije i sposobnosti da diskriminiraju različite predmete procene, iz prvog faktora je izdvojeno 10 skala, a iz drugog i trećeg faktora po 11 skala koje su ušle u sastav instrumenta. Instrument od 32 skale koji je korišćen u istraživanju prikazan je u Prilogu 2.

Postupak: Šest grupa od po 100 ispitanika je procenjivalo značenje po 12 različitih pojmova na instrumentu od 32 skale. Postupak je organizovan tako da je svaki pojedinačni pojam bio procenjivan od strane ispitanika iz više različitih gradova. Redosled pojmova pri procenjivanju je bio randomiziran, a vreme rada nije bilo ograničeno.

Rezultati

Podaci su obrađeni najpre eksplorativnom analizom glavnih komponenta, da bi se utvrdila struktura konotativnog značenja na navedenom uzorku pojmova, a potom konfirmativnom analizom da bi se utvrdio stepen slaganja strukture konotativnog značenja dobijene u prethodnom i u ovom istraživanju.

U prvom slučaju latentni izvori varijanse na skalama su ekstrahovani uz pomoć algoritma za analizu glavnih komponenta. Korišćena je *stringing out* metoda pri organizovanju podataka u matricu (postupak kojim se trodimenzionalna matrica podataka prevodi u dvodimenzionalnu). Ovakva organizacija podataka omogućava dobijanje faktorske strukture invarijantne u odnosu na sadržaj procene.

Za izbor broja relevantnih faktora korišćen je Katelov *scree* kriterijum. Izdvojene glavne komponente su rotirane u orthoblique poziciju tipa II. Rezultati analize glavnih komponenta prikazani su u tabeli 2. Analizom glavnih komponenta dobijena su tri faktora. U priloženoj tabeli navedeni su sklopovi dobijenih faktora.

Kaiser-Mayer-Olkin mera reprezentativnosti navedenog uzorka skala iznosila je 0.971. Pouzdanost dobijenih faktora (β_6) prikazana je u tabeli 3. Korelacija dobijenih orthoblique faktora prikazana je u tabeli 4. Mere reprezentativnosti kolekcije skala svakog od dobijenih faktora prikazane su u tabeli 5. Mere pouzdanosti pod klasičnim sumacionim modelom, pod Guttmanovim modelom merenja i mere pouzdanosti prve glavne komponente za sva tri faktora date su u tabeli 6. Mere homogenosti dobijenih faktora prikazane su u tabeli 7.

KONSTRUKCIJA KONOTATIVNOG DIFERENCIJALA

Tabela 2: Sklop orthoblique faktora

F1 emotivno-evaluativni		F2 kognitivni		F3 konativni	
Prijatno	0,962	Objašnjivo	0,830	Jako	0,832
Drago	0,946	Jasno	0,772	Upečatljivo	0,776
Poželjno	0,941	Određeno	0,735	Izražajno	0,703
Voljeno	0,940	Opisivo	0,717	Veliko	0,686
Željeno	0,938	Stvarno	0,712	Aktivno	0,619
Dobro	0,931	Razumljivo	0,692	Nadređeno	0,610
Omiljeno	0,927	Logično	0,638	Podsticajno	0,562
Pozitivno	0,915	Poznato	0,612	Motivišuće	0,551
Privlačno	0,906	Apstraktno	-0,513	Bitno	0,540
Opuštajuće	0,864	Smisleno	0,403	Inspirativno	0,507

Tabela 3: Pouzdanost orthoblique faktora

I Faktor (emot.-evaluat.)	0.98
II Faktor (kognitivni)	0.9
III Faktor (konativni)	0.87

Tabela 4: Korelacija orthoblique faktora

	F1(emot.-evaluat.)	F2 (kognitivni)	F3 (konativni)
F1(emot.-evaluat.)	1	.45	.56
F2 (kognitivni)	.45	1	.37
F3 (konativni)	.56	.37	1

Tabela 5: Mere reprezentativnosti faktora

	f1 (emo.-eval.)	f2 (kog.)	f3 (kon.)
Kaiser-Mayer-Olkin, PSI 1	,9991	,9753	,9750
Kaiser, Rice, PSI 2	,9713	,9212	,9058

Tabela 6: Mere pouzdamosti dobijenih faktora pod različitim modelima merenja

	f1 (emo.-eval.)	f2 (kog.)	f3 (kon.)
Cronbach, ALFA	,9768	,8497	,8789
Guttman, LAMBDA 6	,9762	,8630	,8844
Lord-Kaiser-Caffrey, BETA	,9769	,8815	,8825
Momirovic, BETA 6	,9768	,8902	,8940
Momirovic, Knezevic, GAMA	,9769	,8909	,8960
Guttman-Nicewander, RHO	,9781	,8937	,9035

Tabela 7: Mere homogenosti faktora

	f1 (emo.-eval.)	f2 (kog.)	f3 (kon.)
Prosecna korelacija skala, H1	,8078	,3395	,3975
Momirovic, , H 2	,9855	,9157	,8718
Knezevic-Momirovic, H 5	1,0000	,8120	,7950

Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti svake od skala koje ulaze u sastav dobijenih faktora prikazane su u tabelama 8, 9 i 10.

Tabela 8: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav prvog faktora (f1). H se odnosi na Hotellingov, a B na Bertov indikator valjanosti skala.

	REP	REL	H	B
Prijatno	9990	8211	9197	9193
Drago	9991	8363	9254	9247
Pozitivno	9988	8174	9111	9108
Poželjno	9992	8259	9233	9226
Dobro	9986	8282	9199	9199
Željeno	9992	8292	9231	9223
Omiljeno	9991	8445	9300	9294
Voljeno	9993	8297	9255	9248
Privlačno	9993	7983	9098	9095
Opuštajuće	9991	5990	8058	8106

KONSTRUKCIJA KONOTATIVNOG DIFERENCIJALA

Tabela 9: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav drugog faktora (f2).

	REP	REL	H	B
Poznato	,9718	,3086	,6035	,6056
Razumljivo	,9757	,5214	,7660	,7550
Objašnjivo	,9825	,5347	,7894	,7616
Određeno	,9798	,4617	,7399	,7156
Jasno	,9826	,5670	,8116	,7920
Logično	,9729	,4840	,7333	,7328
Opisivo	,9802	,4367	,7219	,7066
Sredeno	,9707	,2882	,5881	,6175
Smisljeno	,9687	,3739	,6462	,6663
Stvarno	,9715	,3203	,6271	,6136
Apstraktno	,8328	,0786	,1954	,0132

Tabela 10: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav trećeg faktora (f3).

	REP	REL	H	B
Upečatljivo	,9773	,3760	,6780	,6801
Bitno	,9817	,3099	,6327	,6407
Nadređeno	,9721	,2065	,5086	,5409
Izražajno	,9799	,3981	,7033	,7017
Motivišuće	,9835	,6246	,7989	,7746
Veliko	,9398	,3125	,5375	,5688
Inspirativno	,9795	,6455	,7877	,7605
Aktivno	,9796	,2709	,5917	,6063
Jako	,9367	,3975	,6115	,6377
Podsticajno	,9836	,6017	,7909	,7669
Zanimljivo	,9818	,5316	,7397	,7194

Podaci su obrađeni i konfirmatornom analizom da bi se utvrdio stepen slaganja strukture konotativnog značenja dobijene u prethodnom i u ovom istraživanju. Rezultati konfirmatorne analize¹ prikazani su u tabeli 11.

¹ Program za konfirmativnu analizu – ipcc3 - napisao je A. Zorić u matriks pseudojeziku statističkog paketa SPSS.

Koeficijenti korelacije eksplorativnih i konfirmatornih faktora su izuzetno visoki i pokazuju da se u drugom istraživanju dobija praktično indentična faktorska struktura kao u prvom istraživanju.

Tabela 11: Matrica korelacija eksplorativnih i konfirmativnih faktora

f1 – f1	.9997
f2 – f2	.9998
f3 – f3	.9988

Diskusija i zaključak

Rezultati ovog istraživanja nam pokazuju da je na drugom uzorku ispitanika i većem uzorku pojmova dobijena ista faktorska struktura konotativnog značenja kao u predhodnom istraživanju. To nam ukazuje na relativnu stabilnost faktorske strukture konotativnog značenja, nezavisno od sadržaja koji se procenjuje i uzorka ispitanika koji procenjuje. Analizom glavnih komponenta, videli smo, ponovo su dobijena tri faktora, koji predstavljaju dimenzije konotativnog prostora značenja. Prvi, emotivno-evaluativni faktor je i dalje zadržao primat prve, glavne komponente, što potvrđuje pređašnju konstataciju da se konotativno značenje nekog pojma u najvećoj meri sastoji od emotivne procene, tj. od načina na koji čovek emotivno doživljava i evaluira entitete iz svoje okoline. Drugi faktor, nazvan kognitivni, i treći, konativni, nešto manje su zastupljeni u strukturi konotativnog značenja od emotivno-evaluativnog, ali svojim upornim opstankom kroz nekoliko različitih faktorskih analiza pokazuju da su dimenzije od izuzetne važnosti u izgradnji konotativnog značenja.

Takođe vidimo da postoji i određena korelacija između dobijenih faktora. Najviše su pozitivno korelirana emotivno-evaluativna i konativna dimenzija, tj. visoke procene pojmova po emotivnoj dimenziji prate visoke procene i po konativnoj dimenziji, što znači da ono što je za nas prijatno, dobro, drago... najčešće procenjujemo i kao bitno, upečatljivo i neodređeno... U nešto nižoj pozitivnoj korelaciji su emotivno-evaluativna i kognitivna dimenzija, što znači da ono što procenjujemo kao prijatno, voljeno i drago je češće nešto što nam je poznato, jasno i razumljivo, nego nešto što nam je nejasno, neodređeno i nepoznato. U najnižoj pozitivnoj korelaciji su kognitivna i konativna dimenzija što znači da ono što nam je razumljivije i poznatije češće procenjujemo kao bitnije i važnije nego nešto što nam je nejasno i nerazumljivo.

Metrijske karakteristike dobijenih faktora i pojedinačnih skala koje ulaze u njihov sastav su, može se reći, sasvim zadovoljavajuće. To se posebno

KONSTRUKCIJA KONOTATIVNOG DIFERENCIJALA

može naglasiti za prvi, emotivno-evaluativni faktor, koji karakteriše izrazito visoka pouzdanost (oko 0,98) i reprezentativnost (0,99) (tabele 3, 5 i 6), što će reći da navedenih 10 skala vrlo precizno meri navedenu dimenziju konotativnog značenja. Pouzdanost faktora za instrument u celini, međutim, nešto je manja nego u prethodnom istraživanju, verovatno zbog smanjenja broja skala i ispitanika po pojmu, ili zbog same strukture ispitanika. Ipak, jedan od značajnih zaključaka koji sledi iz ovog istraživanja je da se konotativno značenje, osim što ima stabilnu strukturu, može pouzdano i valjano meriti, iako je veliki broj autora smatrao da je konotativno značenje kao jedan od glavnih izvora nestabilnosti u značenju, teško meriti.

Pošto je prvi cilj ovog istraživanja ostvaren – izvršena je provera strukture konotativnog značenja na većem uzorku pojmova i drugom uzorku ispitanika, sledi i drugi cilj – a to je da se na osnovu tih nalaza pristupi konstrukciji što ekonomičnijeg instrumenta za merenje konotativne dimenzije značenja. S tim u vezi, na osnovu rezultata navedenog istraživanja izdvojeno je 15 skala (po pet iz svakog faktora) koje će ući u sastav instrumenta za merenje konotativne dimenzije značenja sa kojim bi se išlo u dalja istraživanja. Skale koje ulaze u sastav instrumenta, kao i njihove metrijske karakteristike date su u tabelama 11, 12 i 13.

Tabela 11: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav emotivno-evaluativnog faktora.

	REP	REL	H	B
Prijatno	,9961	,8082	,9313	,9314
Drago	,9961	,8130	,9336	,9336
Pozitivno	,9962	,8161	,9358	,9356
Poželjno	,9971	,7936	,9308	,9308
Dobro	,9962	,8047	,9303	,9304

Tabela 12: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav kognitivnog faktora.

	REP	REL	H	B
Poznato	,9493	,2832	,6682	,6915
Razumljivo	,9440	,4546	,7994	,7967
Objašnjivo	,9496	,4881	,8182	,8100
Određeno	,9507	,4075	,7585	,7581
Jasno	,9430	,5347	,8437	,8338

Tabela 13: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav konotativnog faktora.

	REP	REL	H	B
Upečatljivo	,8666	,2936	,7308	,7224
Bitno	,8689	,2781	,7169	,7120
Motivišuće	,8600	,2931	,7241	,7166
Jako	,8663	,2616	,7032	,7037
Nadređeno	,8792	,1924	,6286	,6504

Od navedenih prideva i njihovih opozita, iskazanih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene, konstruisan je instrument za merenje konotativne dimenzije značenja. Instrument bi se mogao nazvati "*konotativni diferencijal*". "Konotativni", jer pretenduje da meri isključivo konotativnu dimenziju značenja, a "diferencijal" jer je iskazan u formi semantičkog diferencijala. Teorijski i praktični značaj jednog takvog instrumenta bi mogao da bude višestruk. Mogao bi biti korišćen u daljem ispitivanju prirode konotativnog značenja, tj. pre-ciznijem utvrđivanju specifičnosti konotativnog prostora značenja i položaja koji zauzimaju različiti entiteti u jednom takvom prostoru.

Podaci o konotativnom značenju različitih entiteta u ovom istraživanju dobijeni su reprodukcijom njihovih značenja iz memorije ispitanika, preciznije, iz njihove semantičke memorije. Ova činjenica nas usmerava na pitanje o principima po kojima je strukturisano značenje pojmova u semantičkoj memoriji. Po Lachmanu (1979) ovo pitanje predstavlja centralni problem za svaku teoriju semantičke memorije. Kao odgovor na ovo pitanje za sada se navode samo nalazi za određene principe strukturisanja objektivnog, denotativnog značenja pojmova, ne obuhvatajući njima još uvek ništa od konotativnog značenja pojmova. Rezultati ovog istraživanja, kao što smo videli, pokazuju da zaista uz osnovno, denotativno značenje pojmova ide i određena struktura značenja koja je subjektivnog porekla, i koju nazivamo konotativnim značenjem. Pošto su, kao što smo rekli, značenja pojmova u ovom istraživanju dobijena reprodukcijom njihovog značenja iz semantičke memorije ispitanika, sledi zaključak da rezultati pokazuju upravo dominantne dimenzije od kojih se sastoji konotativno značenje pojmova u jednom takvom višedimenzionalnom značenjskom prostoru semantičke memorije. U tom slučaju dobijeni instrument bi mogao pomoći u daljem utvrđivanju specifičnosti principa organizacije informacija u takvom prostoru semantičke memorije, ili preciznije, svaki pojam bi mogao biti predstavljen tačkom u dobijenom trodimenzionalnom prostoru konotativnog značenja sa emotivno-evalvativnom, kognitivnom i konotativnom koordinatom i definisan vektorom od početka

koordinatnog sistema do te tačke. Računanjem euklidskih distanci između tačaka, mogle bi se meriti semantičke (u ovom slučaju konotativne) distance među pojmovima i njihovim komponentama, što predstavlja primarni izazov svih modela semantičke memorije, koji za sada nije adekvatno rešen (Lachman, 1979). Tako bi se makar za konotativnu dimenziju značenja moglo kvantitativno utvrditi koji pojmovi su povezani u jednom takvom prostoru, kojim komponentama i koliko jako. Na taj način, smatram, kontrolišući jedan od glavnih izvora varijabilnosti o značenju, lakše bi se prišlo i izučavanju osnovnog, denotativnog značaja, kao i utvrđivanju specifičnosti odnosa različitih dimenzija značenja.

Pored navedenih problema teorijske prirode, instrument bi mogao naći primenu i u brojnim oblastima gde je potrebno precizno i empirijski utvrditi kvalitet i intenzitet konotativnog (subjektivnog) značenja različitih grupa i pojedinaca. U socijalnoj psihologiji, na primer, mogao bi se koristiti gde god je potrebno utvrditi specifične razlike u konotativnom značenju različitih grupa, kultura, subkultura... Pošto instrument obuhvata sve tri komponente od kojih se sastoje stavovi (emotivna, konotativna i kognitivna) mogao bi se koristiti i za precizno kvantitativno utvrđivanje vrednosti stavova, predrasuda, stereotipija itd. različitih grupa prema različitim entitetima (objektima, drugim ljudima, pojavama, događajima...). Kao jedan od glavnih uzroka ometanja uspešnosti komunikacije navodi se postojanje razlika u konotativnom značenju aktera komunikacije prema sadržaju komunikacije (Rot, 1982; Havelka, 1992). U tom slučaju precizno merenje i držanje pod kontrolom, ili usaglašavanje konotativnog značenja sadržaja komunikacije za aktere komunikacije u mnogome bi doprineo eliminisanju razloga neuspešnosti i povećanju uspešnosti komunikacije.

U praktičnom, pa i istraživačkom smislu instrument bi mogao biti korišćen i u kliničke svrhe. Subjektivno značenje predstavlja centralni pojam i najrazličitijih teorijskih pristupa u okviru ove discipline, bilo da se radi o psihodijagnostici ili različitim formama psihoterapije. Ovde je najizrazitije data tendencija da za različite ljude isti entiteti (objekti, događaji, drugi ljudi...) imaju različita značenja, i da nije od suštinske važnosti značenje nekog entiteta po sebi, već kakvo subjektivno značenje tom entitetu biva dodeljeno od strane neke konkretne osobe. Iz tog razloga kao uzrok određenih poremećaja najčešće bivaju navođena neka neadekvatna subjektivna značenja pojedinaca o nekim ključnim entitetima, a tretman, odnosno lečenje u većini postupaka se zasniva na pokušaju promene tog subjektivnog značenja koje se smatra za neadekvatno i nefunkcionalno u adekvatno i prihvatljivo. U tom smislu, od velikog značaja bi mogao biti instrument kojim bi se precizno mogle dijagnostikovati kvalitativne i kvantitativne specifičnosti subjektivnog (konotativnog) značenja

nekih entiteta za određenu osobu, kao i to da bi se njime, kasnije tokom terapije, precizno mogao pratiti efekat promene neadekvatnih subjektivnih značenja u adekvatnija i funkcionalnija.

Problemi iz nekih od navedenih oblasti biće predmet naših daljih istraživanja. U toku su istraživanja koja nam daju zanimljive nalaze o načinu grupisanja pojmova u takvom trodimenzionlnom prostoru konotativnog značenja, ili jednostavnije rečeno, o načinu na koji čovek na osnovu subjektivnih kriterijuma kategoriše entitete iz spoljašnje realnosti. Slede i istraživanja kojima će se pokušati ispitati kognitivna relevantnost navedene dimenzije značenja objektivnijim metodama poput izbornog vremena reakcije. Što se tiče samog instrumenta najpre je potrebno proveriti instrument u predloženom obliku na većem uzorku pojmova i na različitim modalitetima sadržaja (vizuelnom, auditivnom...) u cilju finalne konstrukcije i standardizacije instrumenata.

Iz istraživanja prikazanog na predhodnim stranicama mogli smo videti da se predloženom formom konotativnog diferencijala može relativno pouzdano i valjano meriti konotativna dimenzija značenja. To nam pruža nove mogućnosti u kvantitativnom pristupu različitim teorijskim i praktičnim problemima psihologije kao nauke. Početni nalazi se, bar na prvi pogled, čine ohrabrujućim, ali ostaje da se vidi da li će empirija potvrditi taj početni optimizam.

Reference

- Cristal, D. (1985). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Cristal, D. (1990). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. New York: Cambridge University Press.
- Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Janković, D. (1999). Konotativni aspekt značenja: utvrđivanje latentnih dimenzija. *LEP saopštenje*, 65.
- Lachman, R., Lachman, J.(1979). *Cognitive psychology and information processing*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Marković, M. (1971). *Dijalektička teorija značenja*, Nolit, Beograd
- Osgood, C., Succi, G.J., & Tannenbaum, P. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Osgood, C., May, W. & Miron, M. (1975). *Cross-cultural universals of affective meaning*. Urbana: University of Illinois Press,
- Rot, N. (1982). *Znakovi i značenja*. Beograd: Nolit.
- Šešić, B. (1983). *Osnovi logike*. Beograd: Naučna knjiga.

Prilog 1

Pojmovi koji su procenjivani na instrumentu od 32 skale.

Dosada	Dete	Pas
Oluja	Mikročip	Trotoar
Sujeta	Bojler	Jelen
Snaga	Grana	Irupič
Zavist	Delfin	Istina
Đubre	Flujak	Umetnost
Lepota	Bog	Uspeh
Zmija	Igra	Grom
Prostor	Tumor	Pakao
Poraz	Olovka	Tepih
Osmeh	Sahrana	Pokolj
Strast	Bolest	Sunce
San	Zlo	Patnja
Trava	Život	Papir
Makaze	Vrata	Smrad
Mržnja	More	Avion
Smrt	Torta	Drvo
Luster	Glupost	Labud
Svinja	Majka	Moć
Čudo	Novac	Kaput
Bol	Rat	Vreme
Žurka	Broj	Nemoć
Nesreća	Sreća	Mir
Seks	Gnoj	Češalj

Prilog 2

Instrument od 32 skale koji je korišćen u istraživanju.

<i>POJAM</i>

Neprijatno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Prijatno
Nepoznato	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Poznato
Nezanimljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Zanimljivo
Mrsko	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Drago
Neinspirativno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Inspirativno
Nerazumljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Razumljivo
Negativno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Pozitivno
Nelogicno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Logicno
Nepoželjno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Poželjno
Neupečatljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Upečatljivo
Nepodsticajno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Podsticajno
Konkretno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Apstraktno
Nevoljeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Voljeno
Nebitno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Bitno
Besmisleno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Smisleno
Podređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Nadređeno
Uznemirujuće	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opuštajuće
Bezizražajno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Izražajno
Loše	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Dobro
Neobjašnjivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Objašnjivo
Slabo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Jako
Neomiljeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Omiljeno

Neodređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Određeno
Odbojno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Privlačno
Nejasno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Jasno
Malo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Veliko
Nemotivišuće	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Motivišuće
Neopisivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opisivo
Pasivno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Aktivno
Nesređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Sređeno
Neželjeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Željeno
Nestvarno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Stvarno

Connotative Aspect of Meaning: Construction of the Connotative Differential

Dragan Janković

*Laboratory of Experimental Psychology
University of Belgrade, Serbia, Yugoslavia*

The aim of this study was to verify the factorial structure of connotative meaning, established in the previous study (Jankovic, 1999), and to suggest a parsimonious instrument for measuring connotative meaning, a dimension in a hypothetical multidimensional semantic space. In this study 605 subjects participated in evaluation of 72 concepts on the set of 32 scales in the form of semantic differential. The selection of scales was based on the previous study, in which 70 scales were formed from the large number of Serbian adjectives. These scales were reduced to 32 scales, that represent the connotative aspect of meaning. On the basis of factorial analysis, the existence of triple factorial structure of connotative meaning was established: I affective-evaluative (scales: pleasant, desirable, good, dear...), II cognitive (scales: clear, logical, familiar, explainable, understandable...), III conative (scales: impressive, motivating, essential significant...). The obtained results confirmed the results of the previous study. This could lead to final construction of connotative differential - instrument that suppose to measure the connotative dimension of meaning.

Key words: connotative meaning, connotative differential, semantic space